

نقش زمان و مکان در استنباط

امام راحل نقش زمان و مکان را در موضوعات برجسته می داند اما احکام چون ثابت هستند چنین نقشی را تصور نمی کنند. حلال محمد حلالٌ الی یوم القیامة و حرامه حرامٌ الی یوم القیامة. موضوعات زیادی را داریم که در زمانی حکمی داشته اند و در زمان دیگر حکم دیگر پیدا کرده اند چون موضوع تغییر کرده حکم تغییر می کند به عنوان مثال خرید و فروش خون یکی از مکاسب محرمة بود چون منفعت محلله مقصوده نداشت این موضوع با نداشتن منفعت محلله یک حکم داشت و الان خون منفعت محلله مقصوده ارزشمند دارد حکم آن هم تغییر می کند، و خرید و فروش خون جایز می شود- اگر کسی نخواست به صورت مجانی خون بدهد می تواند در مقابل خون دادن پول بگیرد- مثال دیگر، شطرنج اگر از ابزار قمار باشد بازی با آن حرام است مصداق قمار است اما اگر ورزش فکری شد حلال می شود؛ این مطلب را امام راحل و قبل از ایشان بزرگان دیگری گفته اند.

صحیفه امام ج ۲۰ ص ۹۱

امام راحل می فرماید: زمان و مکان دو عنصر تعیین کننده در اجتهادند مساله ای که در قدیم دارای حکم بوده است به ظاهر همان مساله در روابط حاکم بر سیاست و اقتصاد یک نظام ممکن است حکم جدیدی پیدا کند بدین معنی که با شناخت دقیق روابط اقتصادی اجتماعی سیاسی همان موضوع اول که از نظر ظاهر با قدیم فرقی نکرده واقعاً موضوع جدیدی شده است که قهراً حکم جدیدی را می طلبد.

نقش زمان و مکان در اجتهاد کلیدی است که نه تنها مشکلات نظام اسلامی را حل می کند در هر جای دنیا حکومت اسلامی شکل بگیرد این کلید می تواند مشکل آن را حل کند.

مقام معظم رهبری می فرماید:

قانون تحول اجتهاد به تحول زمان و مکان بابٌ یفتح منه الف باب.

در حقیقت کار شورای نگهبان و در نهایت کار مجمع تشخیص مصلحت پیدا کردن مصادیق این عنوان است موضوعاتی که تغییر کرده اند. مانند گرفتن مالیات از مردم آیا جایز است؟ در فقه خمس و زکات و فیه را داریم اما آیا گرفتن مالیات جایز است؟ هر کارمندی بخشی از حقوق او به مالیات می رود در فقه حکم مالیات بر اساس اقتضای زمان و مکان است. وقتی حکومت اسلامی نبود مالیات جایز نبود اما وقتی حکومت اسلامی می شود و زکات و خمس نتواند مشکل را حل کند- بخاطر پرداخت نکردن- با مالیات مشکل اگر حل شود حکومت از

شهروندان مالیات می گیرد. یا عوارضی که شهرداری ها می گیرند البته منهای آن بخشی که اجحاف دارد؛ شهر به بوستان و مدرسه و بیمارستان نیاز دارد این امکانات برای مردم است.

تاریخچه نقش زمان و مکان در فقه

آیا امام راحل مبدع آن است و قبل از ایشان مطرح بوده است؟ این عنوان در بین قدماء مطرح نبوده است اما مصداق آن مطرح بوده است محقق حلی می فرماید: خون تا زمانی منفعت محلله مقصوده ندارد خرید و فروش آن جایز نیست؛ مفهوم آن زمانی خون منفعت محلله مقصوده داشته باشد خرید و فروش آن جایز است.

مطلبی پیرامون کتاب القواعد و الفوائد

کتاب القواعد و الفوائد شهید اول کتاب فقهی تنها نیست ولی قواعد فقهی در آن زیاد است و مطالب قرافی که از فقهای اهل سنت با کتاب القواعد هماهنگ است. بعد از شهید اول فاضل مقداد که از شاگردان شهید اول کتاب القواعد را سامان داد و اسم آن را نضد القواعد الفقهیه (چینش قواعد فقهی) گذاشته است؛ بعد از فاضل مقداد شهید ثانی نگاهی به کتاب گذاشته و اسم آن را تمهید القواعد گذاشته است. بعد از آن کتاب های قواعد فقهی نوشته شد. کتاب العنوانین الفقهیه تالیف فاضل مراغی - در مراغه مدفون است - منحصر در قواعد فقهیه است تا زمان معاصر سید محمد حسن بجنوردی القواعد الفقهیه را در هشت جلد نوشته و به نظر می رسد قواعد فقهیه آیت الله مکارم هم زمان با القواعد الفقهیه بجنوردی نوشته اند.

شهید اول در کتاب القواعد و الفوائد ص ۱۵۱ ج ۱ می فرماید:

يجوز تغيير الاحكام بتغيير الاعادات كما في العقود المتعارفة و الاوزان المتبادلة و نفقات الزوجات و الاقارب فانها بتغيير عادات ذالك الزمان الذي وقعت فيه. تغير احكام با تغير عادات جایز است، کیلوهای جاهای مختلف متفاوت و نفقه های زوجه ای که در روستا زندگی می کند با دختری که در شهر و در خانواده مرفه زندگی می کند در یک حد نیستند و با تغییر شرایط و زمان متفاوت می شود یعنی امر عرفی است و با تغییر عرف متفاوت می شود.

محقق اردبیلی در مجمع الفائده البرهان ج ۳ ص ۴۳۶

لا يمكن القول بكلية شئ بل تتخلف الاحكام باعتبار الخصوصيات و الاحوال و الازمان و الامكنة و الاشخاص و هو ظاهرٌ باستخراج هذه الاختلافات و الانطباقات على الاجزئيات الماخوذة من الشرع الشريف امتاز اهل العلم و

الفقهاء. فقیه باید به این زمان های و مکان ها و اشخاص مختلف حساب جدا باز کند؛ استنباط در صورتی است که موارد را در نظر بگیرد و از آنها غافل نشود. مقدس اربیلی فقیه شجاعی بود در اجتهاد بسیار حر بود امام راحل در سیره خود نیز بسیار حر بودند. آیت الله قدیری در مورد شطرنج نامه ای به امام راحل نوشتند و پاسخ امام راحل خواندنی و گویای حریت ایشان است.

شیخ محمد حسین کاشف الغطاء می فرماید:

تحریر المجله ج ۱ ص ۳۴

لا ینکر تغییر الاحکام بتغییر الزمان قد عرفت ان من اصول المذهب الامامیة عدم تغیر الاحکام الا بتغیر الموضوعات اما بالزمان او المكان او الاشخاص فلا یتغیر الاحکام و دین الله واحد فی الجميع.

صاحب جواهر به تمام معنی این مبنی را که با تغییر موضوعات یا تغییر زمان و مکان حکم تغییر می کند پایبند است. در بحث اوزان و مکایل می فرماید اگر کسی بگوید فقط کیل های زمان پیامبر ملاک است می فرماید:

جواهر الکلام ج ۲۲ ص ۴۳۷

و دعوی الاجماع هنا علی کون المدار علی زمان النبی علی الوجه الذی عرفته غربیة فانی لم اجد ذالک فی کلام احد من الاساطین فضلا عن ان یکون اجماعا. وزن و کیل موضوع هستند باید با زمان های متفاوت سنجید. موضوعات با زمان های متفاوت متغیر خواهد شد. عبارت دیگری از صاحب جواهر ج ۲۲ ص ۲۸۰ در باب می فرماید زنی که شوهر او مرده است در دوره عده باب حداد داشته باشد و نباید آرایش کند صاحب جواهر می فرماید آرایش در دوره حداد با تغییر زمان ها متفاوت است.